

гетерогенного мовного оточення. Дію інішомовного середовища на респондентів, які мешкають за межами Росії, проілюстровано найбільш показовими прикладами.

Ключові слова: лінгвокультурологія, вільний асоціативний експеримент, мовні маркери національно-культурної свідомості, асоціативне поле.

Sytnykova O.V., candidate of Philological sciences, associate professor
Mariupol state university, Mariupol

EXPERIMENTAL STUDY OF NATIONAL AND CULTURAL PECULIARITIES OF INNER HUMAN LEXICON

The article deals with the changes of the units of the ethnic and cultural tradition representatives inside lexicon in the cultural semantics, which took place under the influence of a heterogeneous language environment. The exposure of the foreign-language environment on respondents, living outside Russia, is instantiated with the most illustrative examples.

Key words: cultural linguistics, free associative experiment, language markers of national and cultural consciousness, associative area.

УДК 81'373=161.2:93(045)

Ковалюк О., аспірантка

Національний авіаційний університет, Київ

ПОШУК КРИТЕРІЇВ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ»

Стаття присвячена визначенню основних критеріїв відбору лексики на позначення емоційного стану людини (діахронічний зріз), аналізу основних класифікацій емоцій.

Ключові слова: семантична структура слова, лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, емоційний стан людини, емотивна лексика.

Визначення лексичного складу й меж лексико-семантичних об'єднань (ЛСО) різних типів залишається актуальною проблемою лексикології, оскільки лексико-семантична система – наймінливіша система серед усіх інших мовних рівнів. Віднесення лексеми до певного ЛСО здійснюється шляхом виявлення її лексичного значення, яке є основою семантичної структури слова. За визначенням В. Гака, «під семантичною структурою окремого значення слова розуміється сукупність елементарних смислів, «сем», які становлять це значення» [1: 95]. Завдання дослідника у процесі моделювання ЛСО – зібрати всі можливі семи та виявити серед них архісему (спільну інтегральну ознаку, яка об'єднує всі лексичні одиниці), а потім на цій основі визначити критерії віднесення тієї чи іншої лексеми до певного ЛСО та критерії його структуризації. Як зауважує Г. Межжеріна, «при поетапному введенні ідентифікаторів йде поступове звуження меж лексико-семантичного об'єднання до рівня ЛСГ <...> Одним із важливих аспектів вивчення ЛСГ є вирішення проблеми

© Ковалюк О., 2015

границь. Якщо визначення зовнішніх меж ЛСГ на рівні мікрополя або поля проводиться, головним чином, за допомогою методу ідентифікації, то визначення внутрішніх границь ЛСГ встановлюється з урахуванням і лінгвістичних, і екстралінгвістичних факторів. Так, наприклад, розмежування ядерних і периферійних елементів залежить від здатності тієї чи іншої лексеми виражати основне значення ЛСГ, частоти її уживання, жанрово-стильової диференціації значень, валентності тощо. Численні дослідження свідчать про те, що межі між ядром і периферією лексико-семантичного об'єднання змінюються дуже повільно. Повільно – і якісно, і кількісно» [2: 120–121].

Мета нашого дослідження – визначити основні критерії, за якими буде здійснюватися відбір лексики на позначення емоційного стану людини (діахронічний зріз). Чи можемо ми віднести такі слова, наприклад, як *забавленіє, веселость, зневѣстѣльній*, до ЛСО на позначення емоційних реакцій людини? Відповідь на це питання потрібно шукати в наукових розвідках представників суміжних дисциплін, оскільки класифікація емоцій є предметом студювання не лінгвістів, а філософів, психологів та ін. Відбір, опис та систематизація лексичного матеріалу, визначення меж ЛСО передбачають виконання ряду *завдань*, а саме: аналіз суперечливих питань стосовно термінологічного апарату, розгляд класифікацій емоцій, розроблених представниками суміжних галузей знань, обрання класифікацій, які будуть базовими в процесі інвентаризації знайденого лексичного матеріалу.

Наукове осмислення мови як антропоцентричного феномену є найбільш знаковим та перспективним напрямом, що й зумовлює інтерес учених (Ю. Апресян, Л. Бабенко, Ш. Баллі, О. Вольф, В. Телія, З. Фоміна, В. Шаховський та ін.) до дослідження взаємозв'язку емоційної сфери та мовної системи. Сьогодні багато розвідок проводиться на сучасному матеріалі (А. Ілінська, Н. Киселюк, Н. Навроцька, М. Охріменко, Т. Парасюк та ін.), водночас лексика на позначення емоційного стану людини XIV–XVII століть залишається поза розглядом, хоча базові емоції мали лексичне вираження вже на ранніх етапах розвитку мови. Н. Бойко звертає увагу на те, що лексичний шар виступає не лише засобом пізнання та репрезентації національної картини світу відповідного хронологічного зрізу, а й служить для вираження широкої палітри емоцій, почуттів, оцінок, усього того, що пов'язано із сферою емоційно-психічної діяльності людської свідомості [3: 5].

Враховуючи складність та багатогранність емоцій як основного предмета дослідження, спробуємо розібратися з термінологічною плутаниною, яка вносить хаос у понятійно-категоріальний апарат. За слушним зауваженням В. Шаховського, «розробити будь-яку теорію – означає, перш за все, попрацювати над розмежуванням та уточненням її основних понять» [4: 20]. Погляди лінгвістів кардинально відрізняються: одні поділяють емотивний шар мови на лексику емоцій та емоційну лексику (Ш. Баллі, О. Вольф, Є. Галкіна-Федорук, К. Тимофеев, В. Шаховський), аргументуючи це тим, що одиниці, «які позначають самі почуття, емоції та настрої – любов, страх і под. ... жодного відношення до емоційної лексики не мають» [5: 131], а інші заперечують такий «штучний поділ лексики» на зазначені групи й розглядають емоційно-експресивний пласт мови як одне ціле – емотивну лексику (Л. Бабенко, Т. Ларіна, Р. Сакиєва), оскільки «лексика й однієї, й іншої групи бере участь у відображенні (позначенні чи вираженні) емоцій людини (мовця, слухача чи іншої особи)» [6: 14]. Ми поділяємо думку другої групи дослідників і пропонуємо називати всю сукупність засобів, якими позначають назви емоцій та емоційно забарвлені слова із чуттєвим фоном, емотивною лексикою.

Ще однією проблемою є класифікація емоційних станів (реакцій) людини. Для її розв'язання необхідно звернутися до вітчизняних та зарубіжних досліджень в інших галузях знань, оскільки класифікація емоцій – насамперед предмет дослідження психологів, а власне опис та систематизація лексики – завдання мовознавців. За твердженням В. Галаган, «емоційність як психологічний феномен в процесі вербалізації трансформується в емотивність – мовний феномен, який об'єднує різні види емотивної семантики, рівні її вираження та типи відповідної лексики і входить у структуру лексичного значення слова у вигляді емотивних сем» [7: 172]. Студіювання лінгвістичного аспекту проблеми класифікації назв емоцій неможливе без звернення до історії питання, оскільки глибоке наукове осмислення будь-якого феномену – запорука якісного аналізу.

На ранніх історичних етапах дослідження, коли філософія була «наукою всіх наук» і включала всі галузі знань, які ще не встигли виокремитися в самостійні науки, емоційна сфера досліджувалася під її егідою. До питання емоцій зверталися Аристотель, Р. Декарт, Д. Дідро, І. Кант, Дж. Локк, Платон, Б. Спіноза. У вступній статті до монографії «Теорія почуттів» (1979) Агнес Хеллер детально розглядає, як змінювалися уявлення про емоції в різні історичні періоди. Так, в античності, коли почуття були насамперед естетичною проблемою, аналіз почуттів завжди був підпорядкований аналізу позитивних характеристик людини. Наприклад, у повчаннях Платона різні почуття приписувалися різним соціальним верствам; Аристотель вважав, що почуття мають вимірюватися якостями хорошого громадянина. У середньовічному християнстві почуття розглядалися передусім з етичної точки зору. Вважалося, що лише почуття душі (духу) могли стосуватися добра; почуття, властиві тілу, розміщувалися на протилежному полюсі, і їх потрібно було за можливості приборкувати або, принаймні, контролювати [8: 2–3]. Епоха Відродження, яка була втіленням антропоцентричних традицій, сприяла поживленому інтересу до природи людини, у тому числі до її емоційного життя, яке пронизувало живопис, музику, архітектуру, поезію. В епоху Нового часу розум не розглядають окремо від емоцій, а інколи взагалі зводять до вищого афекту, але згодом взаємозв'язок емоцій та розуму був переосмислений і представлений як єдиний діалектичний зв'язок, який визначався як процес мислення. У подальшому багато філософських ідей щодо наукового пояснення емоцій отримали свій розвиток у психології, тому сьогодні можна з упевненістю говорити, що психологія досягла суттєвих зрушень у розумінні емоційної сфери.

Згодом обговорення емоційної сфери переходить з моралізаторського й релігійного дискурсу у сферу дискурсу природничо-наукового. В цей період психологія виділяється з філософії як самостійна наука, тому з'являється новий аспект вивчення емоційної сфери людини – психологічний. Успадкувавши значні філософські здобутки, психологи отримали й ряд невирішених проблем, одна з яких – відсутність розмежування таких понять, як почуття та емоції, які на початкових етапах дослідження отожднювалися. Психологи по-різному підходили до вирішення цього питання: одні пропонували відмовитися від наукового дослідження емоцій (Дж. Уотсон), другі вважали, що потрібно відмовитися від самого терміна, оскільки він заважає точним дослідженням (Е. Даффі), треті взагалі пророкували зникнення емоцій зі сфери психології. Загалом сучасних учених, які розглядають зіставлення почуттів і емоцій, умовно можна поділити на чотири групи: перша отожднює почуття й емоції або дає почуттям таке ж визначення, яке інші психологи дають емоціям; друга вважає почуття одним із видів емоцій (емоційних явищ); третя

визначає почуття як родові поняття, що поєднує різні види емоцій як форми переживання почуттів (емоції, афекти, настрої, пристрасті й власне почуття); четверта розмежовує почуття й емоції [9: 437–438].

Оскільки до питання класифікації емоційних станів людини у різний час дослідники підходили з різних філософських та логічних позицій з урахуванням фактів, що представлені фізіологією, медициною, психологією, це питання й досі залишається дискусійним. Психологи по-різному намагалися пояснити ситуацію, наприклад, Б. Додонов доцільно заявляв, що «класифікація, що добре слугує для одного кола завдань, обов'язково повинна бути замінена іншою для іншого кола завдань, принципово відмінних» [10: 105]. Проте, незважаючи на численні спроби вітчизняних і зарубіжних дослідників, так і не було визначено узагальненого варіанта, який би містив у собі основну кількість емоцій. У зв'язку з цим пропонуємо розглянути ті класифікації психологів, які є базовими для сучасних наукових лінгвістичних досліджень, оскільки сьогодні виникає потреба не у відокремлених вузькоспеціальних дослідженнях, а в комплексних підходах та різносторонніх методах.

Однією зі знакових класифікацій є класифікація американського психолога К. Ізарда, який виокремив десять фундаментальних емоцій, що утворюють мотиваційну систему поведінки людини: інтерес-хвилювання, радість, здивування (на думку К. Ізарда, не є емоцією у повному сенсі цього слова), горе-страждання, гнів, відроза, презирство, страх, сором, провина [11: 84–88]. Вітчизняний психолог Б. Додонов запропонував одну з найбільш повних класифікацій, в основу якої покладено потреби, що зумовлюють появу емоцій. Виходячи з виокремлення базових і другорядних потреб, він поділяє емоції на первинні, або базові (радість, страх), і другорядні, або інтелектуальні (зацікавленість, хвилювання). Створена Б. Додоновим класифікація стосується лише емоцій «ціннісних» (за його термінологією). Основу цієї класифікації становлять потреби й цілі, тобто мотиви, якими слугують ті чи інші емоції. Б. Додонов виділив такі типи емоцій: альтруїстичні (переживання, що виникають на основі потреби в допомозі, бажанні приносити людям щастя), комунікативні (виникають на основі потреби в спілкуванні), глоричні (пов'язані з потребою у самоствердженні, славі, прагненні завоювати визнання), практичні (виникають у зв'язку з діяльністю, її успішністю чи неуспішністю, бажанням досягти успіху в роботі, наявністю труднощів), пугнічні (пов'язані з потребою подолання небезпеки, на основі чого виникає інтерес до боротьби), романтичні (пов'язані з прагненням до всього незвичного, потаємного, незвіданого), гностичні (пов'язані не лише з потребою отримання будь-якої нової інформації, а з потребою у «когнітивній гармонії»), естетичні (виявляються у насолоді красою, у почутті хвилюючого драматизму), гедоністичні (пов'язані із задоволенням потреб у тілесному й душевному комфорті), акизитивні (виникають у зв'язку із зацікавленням до накопичення, колекціонування, придбання речей) [10: 109–122]. Проте його класифікація не дає уявлень про групи емоцій, назви яких потрібно досліджувати, а лише вказує на види потреб, із якими вони співвідносяться. За основу візьмемо класифікацію К. Ізарда як найбільш практичну для подальшого лінгвістичного дослідження процесів номінації, враховуючи при цьому результати дослідження Б. Додонова, які допоможуть більш точно проаналізувати знайдений лексичний матеріал.

Останнім часом емоційні реакції перейшли у фокус дослідження лінгвістів, які відкрили нові перспективи у процесі вивчення цього явища, але водночас слід відзначити, що результати наукових досліджень суміжних галузей суттєво впливають на історію дослідження цього феномену. У лінгвістиці одним із перших до поняття «емотивної лексики» звернувся В. Шаховський, який вказав на існування трьох рівнів вираження емотивної семантики мовних та мовленнєвих одиниць: емотивне значення, емотивна конотація та емотивний потенціал [4]. Л. Бабенко виділила у складі емотивного фонду такі групи слів: 1) емотиви-номінативи базові; 2) емотиви-номінативи додаткові; 3) емотиви-експресиви [6: 89]. А. Глінська зауважила, що емотивна семантика кодується в граматичній (морфологічній і синтаксичній) структурі мови й може бути представлена у формі: 1) емотивного значення (тільки для синтаксичних одиниць); 2) емотивної конотації; 3) емотивного потенціалу [12: 5–6]. М. Блох та Н. Резникова виокремили п'ять груп емотивної лексики: 1) емотиви-номінативи, тобто лексика, яка називає емоції; 2) емотиви асоціативи, до яких належать лексеми з прихованою семою емотивності; 3) емотиви-експресиви, тобто слова, що виражають емоційну оцінку; 4) оказіональні емотиви, які є авторським витвором; 5) нейтральні емотиви, чия емотивна конотація узуально не закріплена, але експлікується у складі диктеми [13: 16]. В. Галаган наголосила, що емотивні лексеми можуть функціонувати ізольовано одна від одної: 1) як негативно-оцінні лексеми, тобто такі, які марковано тільки експресивною конотацією; 2) як іронічні лексеми, тобто такі, які марковано чисто емоціональною конотацією; 3) як лексеми на позначення політичної належності [7: 177]. Вважаємо, що для детальної характеристики закономірностей лексичної номінації необхідно поєднати класифікацію, розроблену К. Ізардом (диференціювавши при цьому виділені ним фундаментальні емоції на позитивні, негативні, нейтральні й біполярні), та лінгвістичну класифікацію, запропоновану Л. Бабенко.

Отже, хоча питання дослідження емоцій та їх назв має широкі дисциплінарні межі, залишається ряд аспектів, які є дискусійними та опрацьовані недостатньо. Однією з проблем, що постають перед мовознавцями у процесі наукового пошуку у вказаній сфері, є термінологічна плутанина. Щоб її уникнути, вважаємо за доцільне дотримуватися думки тих дослідників, які пропонують розглядати емоційно-експресивний вокабуляр мови як одне ціле – емотивну лексику. У питанні класифікації емоційних станів людини та назв цих станів, на нашу думку, потрібно об'єднати надбання психологів та лінгвістів. У процесі визначення структури лексико-семантичного поля «позначення емоційного стану» пропонуємо спиратися на класифікації, запропоновані такими вченими, як К. Ізард, Б. Додонов та Л. Бабенко, що дозволить уникнути неточностей під час дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гак В. Г. К проблеме гносеологических аспектов семантики слова / В. Г. Гак // Вопросы описания лексико-семантической системы языка. – М. : Моск. гос. пед. ин. иностр. яз. им. М. Тореза, 1971. – С. 95–98.
2. Межжеріна Г. В. Структурна організація семантичних одиниць (поле – лексико-семантична група – слово) / Г. В. Межжеріна // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. – Вип. 5. – С. 114–126.

3. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти / Н. І. Бойко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 550 с.
4. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 208 с.
5. Тимофеев К. А. Рец. на кн. : Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык: Лексика: (Курс лекций) / К. А. Тимофеев, А. М. Бабкин // Вопросы языкознания. – 1955. – № 2. – С. 125–133.
6. Бабенко Л. Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке / Л. Г. Бабенко. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 184 с.
7. Галаган В. Емотивність, експресивність та конотація як засіб вираження оцінки / В. Галаган // Наукові записки. – Вип. 80. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 172–178.
8. Heller A. A Theory of Feelings / A. Heller. – New York : Lexington books, 2009. – 224 p.
9. Варій М. Й. Загальна психологія : підр. / М. Й. Варій – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 1007 с.
10. Додонов Б. И. Эмоции как ценность / Б. И. Додонов. – М. : Политиздат, 1978. – 272 с.
11. Изард К. Э. Эмоции человека / К. Э. Изард. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 440 с.
12. Илинская А. С. Грамматические маркеры эмоциональности в английском языке : автореф. дис. ...канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. С. Илинская. – Барнаул, 2007. – 20 с.
13. Блох М. Я. Средства эмоционального воздействия политических выступлений / М. Я. Блох, Н. А. Резникова // Вестник Томского гос. пед. ун-та. – Вып. 9 (60). – Серия: Гуманитарные науки (филология). – Томск : ТГПУ, 2006. – С. 14–19.

Ковалюк О., аспірантка

Национальный авиационный университет, Киев

ПОИСК КРИТЕРИЕВ ФОРМИРОВАНИЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ОБОЗНАЧЕНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ»

Статья посвящена определению главных критериев отбора лексики с общим значением «эмоциональное состояние человека» (диахронический срез), а также – анализу основных классификаций эмоций.

Ключевые слова: семантическая структура слова, лексико-семантическое поле, лексико-семантическая группа, эмоциональное состояние человека, эмотивная лексика.

Kovaliuk O., postgraduate student

National aviation university, Kiev

SEARCH FOR CRITERIA OF FORMING LEXICAL AND SEMANTIC FIELD «EMOTIONAL STATE INDICATION»

The article is dedicated to the consideration of key classifications of emotions and determination of basic selection criteria which will be used for selection of vocabulary characterizing emotional state of a person (diachronic cross-section).

Keywords: semantic structure of the word, lexical-semantic formation, lexical-semantic field, emotional state of a person, emotive vocabulary.